

ELS TERCARIAS(*) FRANCISCANS A L' ÈPOCA MODERNA (SEGLES XVII I XVIII)

per Valentí Serra de Manresa

APARTAT INTRODUCTORI

A finals del segle XIIè., junt a l'*ordo clericorum* i l'*ordo monachorum* s'hi afegia l'*ordo poenitentium* acollit, també, al fur eclesiàstic. Recordem que Sant Francesc d'Assís (1182-1226), abans de l'aprovació pontifícia de la Regla, es presentà, junt amb els seus primers seguidors, com a "penitents d'Assís".¹ En els pontificats dels papes Innocenci III i Honori III, per iniciativa del Cardenal Hugolí, s'observa una major preocupació de la Santa Seu per a dotar els moviments penitencials (els terciaris) d'una major coherència i evitar qualsevol contagi amb els corrents heterodoxos d'època, i fins i tot fornir-los d'una personalitat canònica més definida, ja que llavors, tots els

---

1. (*) TERCARI, o tercerol és aquell fidel cristià que, sense deixar la vida pròpia de l'estament secular professava una Regla, amb la finalitat d'assolir una major perfecció evangèlica, sota la direcció i guiatge d'algun orde mendicant. No es tracta, doncs, ni d'una confraria o associació de seglars, sinó d' un veritable orde religiós integrat per seglars (i a voltes, també, per eclesiàtics seculars). La vitalitat que els terciaris assoliren durant l'expansió i la consolidació del franciscanisme, ocasionà que, a poc a poc, d'altres ordes mendicants (dominics, agustins, carmelites, servites i trinitaris), organitzessin també fraternitats de terciaris seglars, les quals però, mai tingueren l'embranchida i la incidència del terç orde franciscà. A propòsit del terme, hom pot mirar la veu "Tertius Ordo Saecularis" a *Lexicon capuccinum* (Roma 1951) cols. 1678-1682. Una visió de conjunt sobre l'origen i la projecció del Venerable Orde Tercer o de Penitència (V.O.T.), ens és abastada per A. PÉANO, *Histoire du Tiers Ordre* (Paris 1943) i per FREDEGAND d'ANVERS, *Il Terz' Ordine Secolare di San Francesco 1221-1921. Saggio Storico* (Roma 1921) [n'existeix una versió castellana: *La Tercera Orden Secular de San Francisco, 1221-1921* (Barcelona 1925)]; ambdós estudis, però, estan molt centrats en el temps medieval, l'època moderna està poc treballada; també s'hi estudia, amb força deteniment, la represa de la VOT impulsada des del pontificat de Lleó XIII, a finals de la centúria passada. Pel que fa als aspectes legislatius, amb molt bons comentaris de la Regla, hom pot mirar l'obra d'HILARI DE PARIS, *Liber Tertii Ordinis S. Francisci Assisiensis* (Ginebra 1888). Una primera història general del Terç Orde, la preparà, a inicis del segle XVII, el P. ANTONIUS a SILLIS, *Studia originem, propectum atque complementum Tertii Ordinis de Poenitentia S. Francisci concernentia* (Nàpols 1621) 3 vols. Al llarg del treball, quan parlem de la VOT, ens referim al Terç Orde que, en època moderna, en deien Venerable Orde Tercera.

(1) Vg. THOMAS a CELANO, *Vita Prima S. Francisci Assisiensis* (Quaracchi 1926), Cap. XIII, pp. 35-40

moviments penitencials, començaren d'adquirir grans proporcions sota l'influx del franciscanisme naixent.² Hi ha testimonis documentals prou significatius, que indiquen el nombre creixent de persones de tots els estaments de la societat que, sense deixar la família ni les ocupacions quotidianes, abraçaven una vida de major austeritat i exigència cristiana.³ L'any 1221 tingué lloc la primera redacció del *Memoriale propositi*, que els historiadors consideren la primera Regla de l'orde de penitència d'inspiració franciscana,⁴ on llegim ja les normes concretes a propòsit del vestit (hàbit de penitència); la prohibició expressa d'assistir a banquets mundans, espectacles i balls; intensificació dels dejunis; prohibició de portar armes i fer juraments solemnes i, també, les normes d'admissió als candidats i candidates que, després d'un any de prova o noviciat, feien la professió o promesa per a toda la vida, amb cerimònia i document públic, i amb la prohibició expressa de no poder deixar el terç orde, a no ser que fos per a entrar a algun orde monàstic o mendicant.

L'any 1289, el papa Nicolau IV, amb la butlla *Supra Montem* aprovà una Regla inspirada en el "Memoriale" de 1221, en la qual es reconeixia Sant Francesc d'Assís com a veritable fundador dels terciaris franciscans. Aquesta Regla de Nicolau IV significà una "franciscanització" dels altres ordes de penitència i, per això, ben aviat, els dominicans van mobilitzar-se per a començar d'organitzar, amb tarannà propi, els seus grups de penitents que estaven sota llur incidència espiritual; a no trigar, farien semblantment els altres ordes mendicants: carmelites, servites, etc. La Regla de Nicolau IV vigí

---

2. Sobre els moviments penitencials a l'època medieval, hi ha abundant bibliografia. Per a una primera aproximació, cal llegir els treballs de A. POMPEI, "Il movimento penitenziale nei secoli XII-XIII, a *Collectanea Franciscana*" 43 (1973) 9-40, i també el de M.D. CHENU, "Moines, clercs, laïcs au carrefour de la vie évangélique", a *Rev. Hist. Eccle.* 49 (1954) 59-89.

3. Vg. el text crític de la "Carta a tots els fidels", que St. Francesc d'Assís adreçà als seus seguidors seglars, a *Opuscula Sancti Patris Francisci Assisiensis* (Grottaferrata 1978): "Epistola ad fideles I: exhortatio ad fratres et sorores de poenitentia", pp. 107-112.

4. Aquesta qüestió és estudiada per A.G. MATANIC, "I penitenti francescani dal 1221 (Memoriale) al 1289 (Regola Bollata)", a *Coll. Fr.* 43 (1973) 41-63. El text d'aquest "Memoriale" fou publicat per primera vegada per Paul Sabatier el 1903 a París, però l'edició crítica no s'oferí fins més tard a la revista de textos i fonts franciscanes *Archivum Franciscanum Historicum*; Vg. L. LEMMENS, "Regula antiqua Ordinis de Poenitentia iuxta novum codicem", a *Arch. Fran. Hist.* 14 (1921) 109-121.

fins a l'any 1883, en què Lleó XIII en promulgà una de nova.⁵

La vitalitat dels terciaris en època medieval és impressionant i, a hores d'ara, se'ns fa molt difícil de prendre'n consciència. Aquesta puixança, en bona part, resta explicada per un seguit de privilegis que col·locaven els membres dels ordres tercers en un pla d'exempció ben peculiar; per exemple, quedaven alliberats del jurament de fidelitat⁶ al Senyor Feudal o al Podestà del Municipi, la qual cosa significà un cop duríssim al cor mateix d'aquella societat basada, principalment, en les relacions de benefici i vassallatge. Els terciaris tampoc podien dur armes, ni prendre-les a favor del Senyor o del Municipi, i, al costat de tot això, hi havia l'allunyament de certs càrrecs públics considerats incompatibles amb la condició religiosa de penitents o terciaris. No cal dir que el papat intervingué decididament a favor dels terciaris, donant-los abundants privilegis, especialment en aquells anys difícils d'enfrontament amb l'Emperador, car fou un mitjà, molt eficaç, per a restar-li adeptes i militants.

Pel que fa a la personalitat eclesiàstica dels terciaris o penitents, culminà amb l'exempció del fur civil, i, mercès a aquesta situació d'especial privilegi, podien ser jutjats per tribunals eclesiàstics si els terciaris ho demanaven; immunitat pràcticament idèntica a la de qualsevol religió, car hi ha diverses butlles pontificies que els reconeix com a tals i, per aquesta raó, els terciaris podien ser admesos a recitar l'ofici diví, participar dels sagraments i rebre sepultura eclesiàstica en temps d'entredit.

ELS TERCIARIS FRANCISCANS AL LLARG DELS SEGLES XVII I XVIII

A l'època baixomedieval i moderna, sobretot a Itàlia, alguns grups de terciaris tenien cura de les cases de beneficència i hospitals, car la societat

---

5. Una antiga versió medieval catalana de la Regla dels terciaris fou publicada per NORBERT d'ORDAL [ed.], *El llibre de la Sancta Tercera Regla* (Barcelona 1930). El text de la Regla de Lleó XIII vegé moltíssimes edicions arreu del món; en citem algunes de casa nostra: *Regla de la Orden Tercera de San Francisco, llamada secular* (Barcelona 1885); *Regla de la Tercera Orden Secular del Seráfico Patriarca S. Francisco de Asís. Ordenada por el Papa León XIII* (Olot 1902). Un dels comentaris de més difusió a la Regla lleonina de més difusió fou el del P. CALASSANÇ de LLAVANERES [el futur Cardenal Vives], *Guía práctica de los Hermanos de la Venerable Orden Tercera de Nuestro Padre San Francisco* (Barcelona 1889).

6. Recordem que els terciaris no podien emetre juraments solemnes. Vg., *Regula Tertii Ordinis*, Cap. XII: "Solemnium juramentum prohibitio; prohibitio juramentorum quotidianum" (text editat per HILARI DE PARIS, a *Liber Tertii Ordinis*, pp. 679-682).

civil de llavors encara no havia previst l'assistència social d'una forma institucionalitzada; per exemple, a Roma, els tercerols franciscans, en els segles XV i XVI, gestionaven quatre cases de beneficiència, i a Cortona, en aquests mateixos anys, tenien cura de l'Hospital de la Misericòrdia i, a Florència, els infermers del famós Hospital de Sant Pau eren terciaris.⁷

Des de l'època renaixentista, principalment, a l'àmbit italià, la fesomia dels ordes tercers experimentà un seguit de canvis dignes de tenir-los en compte. A Itàlia, després de les pestes dels segles XIV i XV s'inicià una època de davallada en la vida de la "Venerable Orde Tercera", la VOT, i als territoris ibèrics passà semblantment, tot i que la dissetena centúria fou un important moment de represa i expansió de la VOT, després d'un seguit d'anys de notable decadència que s'inicià a l'època dels Trastàmara. Curiosament, mentre en el segle XV es forjava un fort moviment de franciscanisme reformat als territoris hispans, la VOT davallà tant, fins al punt d'arribar a la quasi extinció, tal com ho escriu un dels principals cronistes del franciscanisme ibèric, el P. Marc de Lisboa, qui ens manifesta que "hacia 1556 se daba como casi desconocida e inexistente en Castilla la Orden Franciscana Secular, y de alguna vitalidad en el Reino de Valencia".⁸ Aquesta davallada dels ordes tercers, en els segles XV i XVI, ens és testimoniada també per un altre cronista, Pedro de Salazar, qui ens recull una decisió capitular de l'any 1583 en què es prohibia, explícitament, que "ningún Prelado de la orden [franciscana] admitiese a este modo de vida ningún hombre o mujer".⁹ Serà, doncs, a partir de 1606 que els framenors hispans encetaran una forta campanya a favor de la restauració del Terç Orde, decretat en el Capítol que es celebrà a Toledo aquell mateix any.

D'altra banda, el 1525, a Itàlia, s'havia iniciat, dins els franciscanisme, la reforma caputxina i, en un primer moment, aquesta no admetia pas associacions de fidels a llurs esglésies, però poc després de la declaració solemne del papa Urbà VIII, en la qual reconeixia els frares caputxins com a legítims fills de Sant Francesc, el 1627, amb la butlla *Salvatoris nostri*; vers la segona meitat del segle XVII, doncs, els menors caputxins començarien

---

7. L'acció dels terciaris durant els segles XVI al XVIII ens és descrita, molt sumàriament, a les obres de Fredegand d'Anvers i A. Péano citades al començament.

8. Vg. MARCOS de LISBOA, *Crónicas de la Orden de los Frayles Menores* (Barcelona 1634), II, Cap.27

9. Vg. PEDRO de SALAZAR, *Crónica y historia de la fundación y progreso de la Provincia de Castilla de la Orden del binaventurado Padre San Francisco* (Madrid 1612), p. 388

d'admetre ja fraternitats del Terç Orde a les seves Esglésies conventuals, la qual cosa comportà greus dificultats amb els menors observants, que es creien, malgrat les declaracions pontifícies, amb l' exclusiva de vestir l'hàbit franciscà als seglars.¹⁰ Finalment, els caputxins reberen de la Santa Seu un seguit de butlles que manifestaven el dret a erigir comunitats de terciaris franciscans d'obediència caputxina. En aquest moment de puixança de la VOT, en els segles XVII i XVIII, el fet de pertànyer a un orde tercer ja no serà, com veurem, per motivacions d'índole penitencial, ans esdevindrà una moda aristocràtica i una possibilitat d'ascendir socialment en aquella complicada compartimentació estamental de la societat de llavors; i en aquest sentit, s'introduïren una sèrie de mitigacions i reformes en les exigències del compromís de vida i, molt accentuadament, en l'hàbit de penitència. Aquella primitiva túnica talar, penitent, modesta i de severa forma que, des de finals del segle XIII havia estat el distintiu extern dels terciaris, donant una autèntica nota d'austeritat tant a les estances dels palaus com als tallers dels gremis, després del Renaixement, en una societat sensiblement modificada que començava d'experimentar els primers signes de la secularitat, l'hàbit talar era un compromís massa pesat, tant per als estaments benestants i aristocràtics, com per als artesans, puix que el trobaven excessivament molest i incòmode per a poder realitzar llurs tasques artesanies. Seria el papa Juli II qui, l'any 1508, decidia ja reduir l'hàbit de penitència a la simplicitat d'un escapulari consistent en dues amples tires de llana que cobrien el pit i l'espall, cenyint dit escapulari per mitjà del cordó seràfic. Aquesta peça de roba, però, eren ben pocs els que l'ostentaven externament i, molt sovint, els i les que havien professat als ordes tercers, ocultaven l'hàbit de penitència, (reduït ja un simple i minúscul escapulari), sota les robes més vistoses i mundanes. Amb el temps, especialment a partir de les concessions que atorgà el papa Climent XIè., l'any 1704, l'escapulari es reduí a la mínima expressió de les dues tiretes actuals.

---

10. A propòsit d'aquesta polèmica qüestió, sortiren distints llibres apològics, dels quals destaquem els del caputxí MARTÍN de TORRECIJ.LA, *Ventilabro formal, apològético y Seráfico, con que se separa de lo incierto lo cierto, y se saca en limpio el grano de la verdad. Ventilase el derecho de los capuchinos á la Seráfica Tercera Orden Secular* (Madrid 1685) i, també del mateix autor, APOLOGEMA, *espejo y excellencias de la Seráfica Religión de Menores Capuchinos, purificados en el crisol de la verdad de las escorias de la contradicción: LIBRO DE LA TERCERA ORDEN*, (Madrid 1701), especialment el "Tratado IV en que se contienen un alegato y diversas sentencias, retractaciones, confesiones ó declaraciones á favor de los capuchinos", pp. 443-468.

En els segles de l'època moderna, principalment durant el segle XVIII, la seriositat i rigor de la professió religiosa dels seglars en els ordes de penitència (en tots, no només en el franciscà), degenerà en una mera devoció externa, la qual era motiu d'ostentació religiosa en els estaments aristocràtics i benestants, d'una banda, i, per l'altra, l'ingrés a la VOT era cobejosament desitjat pels membres dels estaments comercials i menestrals, com a mitjà de promoció i ascens social, amb una sèrie de privilegis afegits que els aproximaven a l'estament eclesiàstic, essent seglars, però amb privilegis dels eclesiàstics, puix que professaven una Regla. En el segle dissetè, el moviment d'atracció vers la VOT franciscana es generalitzà moltíssim, per raó del gran zel que desplegaren les distintes branques del franciscanisme reformat hispà que, al llarg del segle XVII, es proposaren, com a un dels principals objectius, la difusió del terç orde i, per això, tant en els Capítols Generals com Provincials, se n'aconsellava la promoció i l'expansió. La moda contagià l'aristocràcia europea quan, els franciscans que exercien la funció de confessor reial, induïren a vestir l'escapulari franciscà els sobirans i les sobiranes de la Casa d'Àustria, Savoia i Gonçaga, principalment. La cort hispana, des de Felip III, ingressà en bloc al Terç Orde Franciscà; l'exemple de Felip III i Margarida d'Àustria s'estengué a bona part de la noblesa castellana i, tot d'una, entraren a la "milícia seràfica" diversos individus. Juan de Velasco (Conestable de Castella), el Comte de Lemos (al qual Cervantes dedicà el Quixot) i la seva esposa, Caterina de Zúñiga, moriren cenyits amb el cordó seràfic, per exemple; i, semblantment, Calderón de la Barca, Lope de Vega i Murillo, pintor franciscanista per excel·lència, eren també membres del terç orde franciscà.

De manera força semblant, l'aristocràcia civil i eclesiàstica italiana es vanagloriava de pertànyer a l'orde tercer de Sant Francesc. A França, el creixement fou també molt notable al llarg del segle XVII, però on l'entusiasme adquirí majors proporcions fou a la Península Ibèrica, principalment durant els regnats de Felip III i Felip IV i, a propòsit d'aquesta creixença i expansió de la VOT, sabem que l'any 1644 la fraternitat de terciaris de Lisboa comptava amb més d'onze mil afiliats, i que l'any 1689, a Madrid, els terciaris franciscans eren més de vint-i-cinc mil. La creixença experimentada per la VOT franciscana a partir del capítol toledà de 1606, al qual ja ens hem referit, resta explicitada per la llaminera possibilitat d'ascens social que significava poder ingressar al terç orde, car els afiliats gaudien de privilegis i exempcions d'importància, a voltes equiparables a drets de l'estament eclesiàstic,

el principal dels quals era, com ja hem dit, el dret de poder ser jutjats per tribunals de l'Església; per això, no ha d'estranyar-nos que a la majoria dels títols i subtítols dels manuals, cerimonials i llibres que servien per a regular la vida privada, els oficis litúrgics i les assemblees de govern dels terciaris, s'insisteixi tant en aquest aspecte de les gràcies i els privilegis; vegem-ho, a tall d'exemple, en algun cas concret: Butllari de las Indulgencias y Gracias de la Tercera Orde de Penitència de N[ostre] S[eràfic] P[are] S[ant] Francesch, o també, La Venerable y Esclarecida Orden Tercera. Sus grandes excellencias, Indulgencias y Privilegios, etc¹¹. Aquestes indulgències i privilegis, però, no eren pas accessibles a tothom, car, tal com ara veurem, l'accés a la VOT estava prohibit als suspectes d'heretgia, descendents de cristians nous, o de famílies que haguessin estat jutjades pel Tribunal de la Inquisició; efectivament, en el Capítol primer de la Regla que professaven els terciaris franciscans, en la versió catalana del segle XVIII llegim encara, amb tota precisió, el «modo de examinar als que volen entrar en aquest orde» i el text diu, així mateix: «Determinám, que los que tindrán de ser rebuts á aquesta forma de vida, sian primerament examinats de la Fe Católica y Obediència de la S[anta] Iglesia Romana y, si fermament la professen y crehuen, podrán segurament ser admesos a dita Orde. Però guardi's cuydadosament lo no admetrer, en manera alguna, à aquesta Orde algun Heretge ó suspitós de heretgia, ni á ningun que estiga infamat. Y si's trobàs [h]aver-se rebut alguns dels dits, sia quant antes presentat als Inquisidors de la heretgia, perque lo castigan»¹². Després d' aquest text legislatiu hi ha una nota del comentador que diu: «la averiguació no és menester quant ja consta y és persona coneguda y de illustre sanch»¹³, i semblantment, a l'edició saragossana de la Regla de la VOT, amb comentaris, publicada l'any 1697, el seu autor, el P. Arbiol, és encara molt

---

11. L'autor i el títol complet de les obres al·ludides, i que usarem diverses vegades al llarg d'aquestes ratlles és: A. ARBIOL, *Los Terceros Hijos del Humano Serafin: la Venerable y esclarecida Orden Tercera de nuestro Seráfico [Padre] San Francisco; refiérense sus gloriosos Privilegios, Regla, Leyes, Estatutos y Sagrados Exercicios; sus grandes Excellencias, Indulgencias y Privilegios Apostólicos*, (Saragossa 1697, i 2ª ed., 1706); i ATANASI de BARCELONA, *Jardí Seràfich. Butllari de las Indulgencias i Gracias de la Tercera Orde de Penitència de N.P.S. Francesch*, (Barcelona, 1705 i 1774). En obres recents, editades en la immediata postguerra hispana, insisteixen, encara, en les indulgències i privilegis de la VOT; per exemple, Vg. AGAPITO de SOBRADILLO, *La Tercera Orden: su Regla e Indulgencias*, (León 1940).

12. Vg. *Jardí Seràfich*, Cap. I, pp. 31-33

13. *Ibidem*, Cap. II, p. 34 : "se nota que en terras no suspitosas de heretgia, o no havent-hi circumstància que induesca rahonable suspita, no és necessari lo tal examen".

més primmirat a l'hora de redactar els "Estatutos Generales" per a la fraternitat de terciaris franciscans de Saragossa, amb els quals es regiren durant tot el segle XVIII, especificant que: «Quando el que desca tomar hábito de esta Venerable Orden Tercera fuere Señor o Señora de título, cavallero o sacerdote de notoria nobleza, familiar del Santo Oficio, ú de conocida calidad por su estado; o si fuere hermano ó hijo de otros hermanos de la Tercera Orden, se pueden omitir las informaciones que dispone la Regla»,¹⁴ i, més avall, hi afegeixen encara una nova limitació: «no se deve conceder el hábito á persona alguna que no tenga oficio ó hazienda con que sustentarse, para que no sea ocasión de murmurar en los pueblos para mendigar y ser gravosos a los demás».¹⁵

La Regla dels terciaris, en època moderna, manté encara la prohibició medieval d'usar i portar armes, però com que en aquesta època hi havia molts nobles i cavallers professos al terç orde franciscà, i com que dits nobles i cavallers s'identificaven ostentosamet amb el lluïment de l'espasa, el P. Atanasi de Barcelona, en comentar la Regla per a les fraternitats de Catalunya, esbandeix la qüestió amb aquesta airosa sortida: «quant se prohibeixen las armas, no parla de las armas comunas que serveixen de adorno, com las espasas».¹⁶ Sobre aquesta mateixa qüestió, els "Estatutos Generales" que s'aplicaren a les fraternitats de la VOT d'Aragó i Castella, a propòsit de l'ús de l'espasa diuen: «Se determina que los Hermanos de esta Orden, aunque sean de aquellos que se les permite llevar el hábito descubierto, pueden ceñir espada, porque este género de armas se ha reducido a decencia y ornamento de los hombres».¹⁷ Tanmateix, tot i aquesta mitigació en l'observança de la Regla de la VOT, les obligacions espirituals dels terciaris estaven molt ben delimitades i, en algunes fraternitats locals, els zeladors (que ajudaven el germà Ministre a vetllar pel compliment d'allò disposat per la Regla que professaven els tercerols), seguïen molt d'aprop als terciaris, mirant, tothora, que tots complissin allò que diu la Regla en el capítol XIIIè: «oygan cada

---

14. ARBIOI., *Los Terceros Hijos...*, p.20.

15. *Ibidem*, p.21

16. *Jardí Seràfich*, p.31; per la seva banda, el P. Hilari de París, al *Liber Tertii Ordinis*, Cap. VII "De armis", p. 667-668, escriu que els terciaris franciscans, amb permís del germà Ministre, podien usar les armes per a defensar la fe catòlica i la pròpia pàtria: "Impugnacionis arma secum Fratres non deferant, nisi pro defensione Romanae Ecclesiae, Christianae fidei, etiam terrae ipsorum aut de suorum, licentia ministrorum".

17. ARBIOI., *Los Terceros Hijos*, p. 29

dia Missa, si còmodament podan, y cada mes junten-se tots á ohir Missa solemne en la Iglesia o lloch ahont los Ministres ordenarán; y cada hu dóna un diner al que diu Missa, lo qual júntia dita caritat y la repartesca degudament en los germans i germanes pobres, y pricipalment entre los malalts, y als difunts que no tenen las exequias dels funerals». ¹⁸ Per a vetllar, doncs, pel compliment de les obligacions espirituals preceptuades per la Regla, hi havia aquest ofici de zelador, la funció del qual trobem acuradament descrita al manual o directori usat a la fraternitat de Saragossa citat ací, ja diverses vegades: «El oficio de Zeladores, es mirar con prudencia, secreto y caridad el modo con que viven los Hermanos, y como guardan la Regla y Constituciones; y si algunos en estas cosas faltaren con frecuencia y mal exemplo, avise al Ministro, para que ponga remedio. Y nótese que no deven zelar en orden a las mugeres casadas, porque esto pertenece a sus maridos». ¹⁹

El Capítol IV de la Regla, durant l'època moderna, mantingué l'aferrissada prohibició medieval de no assistir a balls i festes i, a l'edició per a les fraternitats de Catalunya, ací emprada, el comentarista afegeix noves prohibicions: «Sia-los totalment prohibit lo anar á convits deshonestos y veurer comèdies, córrer los bous, duelos, jochs ó dansas». ²⁰ El text legislatiu per a la fraternitat de Saragossa, citat repetidament, no esmenta les curses de braus i deixa oberta la possibilitat d'assistir als convits nupcials dels parents: «en ninguna manera vayan a combites, autos, juegos, danzas ni comedias profanas; no se les prohíbe el hallarse en los casamientos de sus deudos y amigos, donde se solemnizan con la gravedad y modestia debida». ²¹

No entrarem en l'estudi de l'estructuració i el funcionament dels càrrecs dins la VOT: Ministre, Discrets o Consellers, Secretari, Tresorer, Mestre de Novicis o Novícies, Sagristà, Infermers(res), zeladors i andadors(es); revestia una importància especial el càrrec de Mestre de Novicis (a voltes era un sacerdot terciari qui l'exercia), puix que incidia directament en la formació espiritual i mentalitat dels que professaven al Terç Orde; també els infer-

---

18. *Jardí Seràfich*, p. 40-41.

19. ARBIOL, *Los Terceros Hijos*, p.44.

20. *Jardí Seràfich*, p. 36.

21. ARBIOL, *Los Terceros Hijos*, p. 44; tanmateix, a la *Regla de Penitentes de la VOT* de Cadis, publicada el 1766, sí que es prohibeix explícitament l'assistència dels terciaris franciscans a les curses de braus: «A todos los Hijos de este Orden [Tercero] prohíbe el Santo Padre el ir á Comedias, Toros, Danzas y fiestas, y así se exhorta, en especial, a los de hábito descubierto, e abstengan de semejantes actos».

mers tenien una responsabilitat especial, car, a més de tenir cura i visitar els terciaris malalts, havien de procurar que morissin assistits espiritualment i amb la recepció dels Sagraments. És especialment curiós l'ofici d'andador o andadora, que ens és descrit així: «lo ofici del Andador és de avisar als Germans quan se haurà de fer alguna funció particular y extraordinària, com també si se haurà de donar lo Viàtiche á algún germà».²² No ens estenem més en l'explicació de l'organització interna de les fraternitats del terç orde franciscà, que, a semblança dels menors o primer orde, es regien a través dels Capítols Triennals, on es renovaven els càrrecs tal com explicita el Capítol XV de la Regla del Terç Orde, que impedia que fossin vitalicis: «donant-se los oficis per temps limitat, y ningún Ministre sia perpetuo, sinó per cert temps determinat».²³

Tot i que en aquests anys del segle XVII i XVIII s'hagi de parlar d'una forta davallada en el vessant penitencial i espiritual de l'Orde Tercer, tampoc es pot afirmar, rotundament, que tot fos només externalitat; ben al contrari, existiren a distintes poblacions grups de terciaris molt exigents en la vida espiritual i, al llarg dels segles XVII i XVIII, és encara molt perceptible la participació dels terciaris, sobretot franciscans, a diverses iniciatives de caritat, assistència social i fins i tot d' instrucció pública. A tall d'exemple: a Olot (Girona)²⁴, al llarg de l'època moderna, els terciaris manifestaren una gran observança; es reunien cada diumenge (les germanes a les tres de la tarda, i els germans a les quatre), per a la pràctica de llurs exercicis de pietat. Tan bon punt tocaven les tres de la tarda, el P. Comissari de la VOT, o bé l' assistent espiritual, girava el rellotge de sorra i començava la funció amb la recitació de la Corona a la Mare de Déu, Lletanies, Estació al Santíssim i Parenostres del Cordó. Després es feia mitja hora de meditació o prèdica, que acabava a tres quarts de quatre; llavors es feia l'adoració de la creu. Pel que fa a la cerimònia dels germans terciaris, es procedia de la següent manera: al punt de les quatre, un germà prenia una testa de calavera a la mà (recordem la virulència de les pestes olotines del segle XVII), i a l'altra duïa un ciri encès, es col·locava agenollat a la porta de la Capella, i amb exhortaci-

---

22. *Jardí Seràfich*, p. 79.

23. *Ibidem*, p. 42.

24. La història i desenvolupament de la fraternitat de la VOT que hi havia al convent de caputxins d'Olot, fou estudiada per BASILI DE RUBÍ, *Història del Terç Orde d'Olot*. Compilació de documents, (Barcelona 1936), són recollits alguns articles dispersos publicats a *Catalunya Franciscana*, revista divulgativa de temes franciscans especialment dedicada al Terç Orde.

ons pietoses sobre la mort i la vanitat del segle, exhortava els germans a entrar devotament i amb compunció a la Capella; els germans terciaris, a mesura que entraven feien postració a terra, mentre deien “Oh Altíssim Déu meu, ací hi ha aqueixa ànima pecadora”. El sacerdot, després de girar el rellotge de sorra, començava la funció dient “Domine labia mea aperies...”, i, mentre els terciaris es col·locaven reverentment als seus llocs per ordre d’antiguitat, el sacerdot feia l’Asperges al volt de l’església. Seguidament era dit el “Paternoster, Confiteor Deo, Miseratur” i, resat el “Veni Sancte Spiritus”, començava la meditació; una volta finida, els germans feien la deixuplina a la mateixa església, ben a les fosques, i recitant mentrestant les oracions assenyalades en el directori o devocionari de la VOT; en acabar, i mentre s’arreglaven la roba, deien uns Parenostres pel Sant Pare, pels governants i per la prosperitat i l’expansió del Terç Orde. Després, encesos ja els llums, resaven l’Estació al Santíssim o bé els Parenostres del Cordó i es procedia a l’adoració de la creu, que es feia de la següent manera: el sacerdot, a peu descalç, col·locat al final de l’església, feia una postració dient l’oració “Adoremus te Jesu-Christe”, a la qual responien els terciaris; una volta alçat, a la meitat de l’església, feia una altra postració igual que l’anterior, i encara una tercera davant del Sant Crist que hi havia col·locat davant de l’altar, i seguidament adorava la creu. Els terciaris procedien igual, de dos en dos, des del final de l’església. Quan acabaven, sortien devotament de la capella i, un d’ells, havent pres novament el cap de mort i el ciri, s’agenollava a la porta i repetia les mateixes jaculatòries i invocacions que en entrar. El quart diumenge de cada mes hi havia exposició del Santíssim, a les tres de la tarda, i a les quatre el Via Crucis, que acabava amb l’adoració de la creu; aquesta devoció, era practicada també tots els divendres de l’any i, d’una manera molt especial i pels carrers d’Olot, la tarda del diumenge de Rams i per les festivitats de la Santa Creu de maig i setembre. Cada segon diumenge, les germanes de la VOT olotina tenien missa de comunió general, i els homes cada quart diumenge, a les vuit del matí, amb plàtica a propòsit per a preparar la comunió. Els terciaris, poc abans de combregar, feien l’acte d’humilitat prostrant-se a terra (recordem que l’espiritualitat jansenista apartà els fidels de la comunió freqüent), tot dient: “Perdoneu, germans, les moltes ofenses i escàndols que us havem donat”, i, reverentment, s’atansaven a rebre la Sagrada Comunió. Es celebraven misses de comunió general els dies de les grans solemnitats: Nadal, Pasqua, Pentecosta, les festes dels Sants Patrons del Terç Orde (Sant Lluís de Tolosa i Santa Elisabet d’

Hongria), la festa de la Puríssima (diades que els terciaris tenien prescrit que havien de combregar). Amb la comunitat de frares caputxins d'Olot celebraven plegats, esplendorosament, les festes de Sant Francesc d'Assís, Sant Antoni de Pàdua i Sant Feliu de Cantalici. Per carnestoltes, els membres del Terç Orde feien funcions de desgreuges i reparació, amb exposició del Santíssim i sermó adient. En tots aquests costums i pràctiques religioses, els terciaris olotins eren molt rigorosos; bastaven tres faltes d'assistència no legitimades a les funcions per a ésser expulsats del Terç Orde; semblantment, no eren admesos a la professió de la Tercera Regla aquells que, durant el noviciat, no s'havien portat exemplarment.

En començar el segle XVIII, concretament l'any 1725, el papa Benet XIII publicà una butlla de gran transcendència, la Paterna Sedis Apostolicae, en la qual declarava que la VOT "és vertader orde religiós, enterament distint de qualsevol confraria, ja que té una Regla aprovada per la Santa Seu, noviciat, professió i hàbit"²⁵. Amb tot, malgrat aquesta solemne declaració pontifícia, que en principi havia de possibilitar una gran expansió del Terç Orde, ben aviat, a la segona meitat del segle XVIII, començà ja una època de dures proves per als ordes tercers; d'una banda, hagueren d'afrontar els reptes dels temps moderns i, per l'altra, van haver de superar moltes intromissions regalistes. El primer cop violent que experimentà la VOT vingué del cesarisme austríac; un decret de l'emperatriu Maria-Teresa, de l'any 1776, prohibia l'adscripció de nous membres als ordes tercers seculars i, semblantment, el seu fill Josep II, el 23 de setembre de 1782 suprimia els ordes tercers en totes les seves formes.²⁶ Al josefinisme regalista, seguí la intolerància radical de la Revolució Francesa i, en aquest sentit, la Constitució Civil del Clergat de l'any 1790, suprimia els ordes religiosos i, també, les fraternitats del Terç Orde, amb la persecució i mort cruenta d'un bon nombre de terciaris franciscans. Napoleó, per la seva banda, l'any 1810, publicava un

---

25. El papa Benet XIII, l'any 1725, amb la butlla «Paterna Sedis Apostolicae», declarà que, efectivament, els terciaris integraven un orde religiós, i no pas una germandat o confraria car, al llarg del segle XVII, amb la represa de la VOT, i amb la davallada del rigor penitencial, s'havia discutit molt si la VOT era o no orde veritable; per exemple, a l'obra de G. BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència del Pare Sant Francesch* (Barcelona 1646) pp. 22-23 ja trobem insinuada aquesta solució mitja: "que si bé dita Tercera Orde de seculars no és pròpiament vera Religió (=Orde), tampoch no és simple Confraria o Germandat com altrás, sinó que és verdadera Orde y Regla de penitència".

26. Vg. FRIEDEGANDO DE AMBERES, *La Tercera Orden Secular de San Francisco, 1221-1921*. (Barcelona 1925) p. 109-110; 184-185.

nou decret pel qual els prohibien totes les reunions i assemblees del Terç Orde, les quals foren qualificades de “perilloses”, i s’ordenava retirar i cremar tots els exemplars on hi havia continguda la Regla i el directori de la VOT.

Als territoris hispans, la supressió dels ordes religiosos i la desamortització, ocasionà que, moltes fraternitats de la VOT quedessin deseparades i sense l’assistència espiritual dels consiliaris; d’altres fraternitats, però, tot i les dificultats del moment, es mantingueren florents sota la direcció del clergat secular i religiosos exclaustats. A Itàlia, les fraternitats de terciaris, desposseïdes de tota personalitat jurídica davant l’Estat, sobrevisqueren com a societats privades, mirant d’acomodar-se al nou estat de coses. Gràcies a aquests grups que, d’una manera latent, mantingueren la vida i les activitats del terç orde franciscà, a finals del segle passat el papa Lleó XIII els donaria una nova embranzida i projecció, a partir de la butlla «Misericors Dei Filius», del 30 de maig de 1883, on figurava el text d’una nova Regla adaptada a les necessitats de la societat contemporània.

MOTS CONCLUSIUS

Al llarg d’aquestes ratlles, hem volgut oferir una primera aproximació a la vida dels terciaris franciscans en els segles de l’època moderna, a partir d’una selecció de fonts impreses inèdites de gran vàlua. En una altra oportunitat, mirarem d’endinsar-nos, més acuradament, a aspectes concrets de la vida quotidiana de les fraternitats més representatives de Catalunya, a partir de l’abundant documentació manuscrita que, sobre els ordes tercers, hi ha aplegada a distints arxius històrics del Principat.²⁷ No sabria pas cloure aquestes ratlles sense deixar constància del meu agraïment als professors, i bons amics, Enric Riera Fortiana i Pere Molas Ribalta, per l’impuls i acollida que han mostrat envers aquest treball, centrat en l’estudi d’una temàtica molt poc investigada pels estudiosos de la societat de l’Europa Moderna.

---

27. Algunes d’aquestes fonts manuscrites són de cabdal importància per a l’estudi de la vida de cada dia i desenvolupament de les activitats i apostolat de la VOT a casa nostra. Esmentem ací, tan sols, els principals arxius on es serva documentació del Terç Orde franciscà: a l’Arxiu Històric dels Franciscans de Catalunya hi ha documentació de la VOT d’ Urgell i Alcalà de Xivert; a l’Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya hi ha documents sobre els terciaris de Mallorca, Arenys de Mar, Banyoles, Calella de la Costa i Olot; a l’Arxiu de la Corona d’Aragó, a la secció “Monacales-Universidad”, hi ha lligalls amb documentació a propòsit de la polèmica entre menors observants i menors caputxins, sobre el dret dels caputxins a vestir l’hàbit franciscà als seglars i erigir fraternitats de la VOT, principalment als lligalls 61 i 63, etc.